

Лекція

Тема. ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

План

1. Методи навчання в 5-11 класах.
2. Прийоми і засоби навчання української мови.
3. Характеристика методів навчання.
4. Програмоване навчання.
5. Комп'ютеризоване навчання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.

Пентилюк М. І., Окунович Т. Г. Сучасний урок української мови – Х. : Вид. група “Основа”, 2007. – 176 с.

Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посібник / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 248 с.

Горошкіна О. М. Теорія і практика навчання української мови в старших класах. – Х. : Основа, 2012. – 171 с.

Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. Методика викладання української мови в середній школі. – К. : Вища школа, 1989.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.

Пентилюк М. І., Окунович Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навчальний посібник. – К. : Ленвіт, 2006. – 134 с.

Пентилюк М. І., Окунович Т. Г. Сучасний урок української мови – Х. : Вид. група “Основа”, 2007. – 176 с.

Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посібник / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 248 с.

Горошкіна О. М. Теорія і практика навчання української мови в старших класах. – Х. : Основа, 2012. – 171 с.

Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. Методика викладання української мови в середній школі. – К. : Вища школа, 1989.

1. Методи навчання в 5-11 класах

Технологія навчання – це система методів, способів та прийомів, яка забезпечує оптимальну реалізацію навчального процесу. Тут слід розуміти наявність системи засобів, адекватних цілям, завданням, принципам і умовам навчання, що виявляється в поєднанні теорії і практики. У широкому

розумінні – це сукупність навчальних, методичних, програмних і технічних засобів, що використовуються в навчально-виховному процесі.

Під **технологією навчання** часто розуміють забезпечення навчального процесу дидактичними й наочними посібниками, матеріалами, технічними засобами тощо. **Засадовими щодо організації вивчення предмета** є психолого-педагогічні, лінгводидактичні принципи, а також інформаційні технології навчання.

Нині питання технології навчання особливо актуальне. Це зумовлено об'єктивною необхідністю вироблення такої методичної системи, яка сприятиме:

- органічному поєднанню процесів навчання й опанування;
- врахуванню науково-теоретичного рівня програмового матеріалу, освітніх завдань навчального закладу та суб'єкта навчального процесу;
- досягненню максимально високої результативності навчання.

Сучасні методи і методичні прийоми навчання мови створювалися і вироблялися багатомістовими традиціями вітчизняної школи, тому для вчителя-словесника сьогодні необхідним є всебічний аналіз усієї системи методів навчання предмета, виявлення ще не використаних резервів для розв'язання завдань, що стоять перед школою.

Методи навчання – це складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольна-корекційна та ін. Наукова розробка та вдосконалення їх здійснюється на основі найновіших досягнень педагогіки, психології, лінгвістики, лінгводидактики, методики та інших наук, а також передового педагогічного досвіду.

Ефективність засвоєння мови значною мірою залежить від правильного розуміння вчителем методів навчання, їх особливостей і класифікаційних структур. Класифікація дає цілісне уявлення про комплекс методів і має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення.

Огляд педагогічної і методичної літератури показує, що в дидактиці і методиці по-різному визначаються і класифікуються методи навчання:

1. С. Чавдаров, В. Масальський, Є. Дмитровський методами навчання мови називають взаємозв'язані способи роботи вчителя і учнів, за допомогою яких здійснюються завдання навчального процесу.

2. В. Онищук вважає, що методи навчання становлять систему взаємопов'язаних видів діяльності вчителя й учнів і прийомів викладання й учіння, а кожний прийом – систему дій та операцій учителя й учнів, які визначаються раціональною послідовністю і цілеспрямованістю.

3. Л. Федоренко зазначає: методи навчання мови – це способи роботи вчителя і залежні від них способи роботи учнів з відібраним для вивчення мовним матеріалом.

4. На думку І. Олійника, методи навчання мови – це об'єднана в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності учнів.

5. О. Біляєв зазначає, що методи навчання мови об'єднують в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямовану на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності учнів.

Досі відомі класифікації методів навчання мови за джерелами знань, рівнем пізнавальної діяльності учнів, способом взаємодії учителя й учнів на уроці.

І. Лернер, беручи за основу особливості й рівень пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання, виділяє такі методи:

- пояснювально-ілюстративний, або інформаційно-рецептивний;
- репродуктивний;
- проблемний виклад;
- частково-пошуковий, або евристичний;
- дослідницький.

Сутність цих методів така:

- **пояснювально-ілюстративний метод** полягає в тому, що вчитель дає готову інформацію за допомогою усного слова (підручника, посібника) або наочних засобів (таблиці, схеми, картини, кіно- і діафільми), шляхом практичного показу способів діяльності (демонстрація досліду, зразків відмінювання, способів складання плану, анотації тощо). Цей метод забезпечує лише перший рівень знань (сприйняття, коли учні слухають, дивляться, читають, спостерігають, співвідносять нову інформацію з раніше засвоєною і запам'ятовують), але він не сприяє виробленню вмінь і навичок;

- навички і вміння формуються через застосовування **репродуктивного методу**, основною ознакою якого є відтворення і повторення видів діяльності за завданням учителя. Зовнішньою стороною цього методу є система різноманітних вправ, тренувань, програмовані матеріали;

- **метод проблемного викладу матеріалу** характеризується тим, що вчитель ставить перед учнями проблему і сам показує складний, але доступний шлях її розв'язання. Особливість цього методу в тому, що учень не тільки сприймає, усвідомлює і запам'ятовує готові наукові висновки, а й стежить за логікою доказів, за розвитком думки вчителя. Проблемний виклад передбачає поступове залучення учнів до прогнозування висновків;

- **частково-пошуковий метод** наближає учнів до самостійного розв'язання проблеми. Він привчає їх бачити проблему, ставити питання, висловлювати припущення, будувати докази, робити висновки;

- **дослідницький метод** використовується для стимулювання творчої діяльності учнів, передбачає формування умінь учня набувати знання самостійно, досліджувати предмет або явище, робити висновки, а набуті знання застосовувати у практичній діяльності. Він включає учнів у процес самостійного творчого пізнання, сприяє формуванню навичок творчої діяльності, створює умови для формування пізнавальних інтересів, потребу в такого роду діяльності.

Прихильниками цього методу в науці є О. Текучов, Л. Федоренко.

Сучасні лінгводидакти (О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентилюк, С. Караман) відзначають такі способи взаємодії вчителя і учнів на уроці мови:

- учитель розповідає – учні слухають;
- учитель і учні обмінюються думками з теми, що вивчається, завдяки чому доходять потрібних висновків та узагальнень, формулюють визначення, правила;
- учитель організує спостереження школярів над виучуваними мовними фактами і явищами з наступним колективним обговоренням;
- учні під керівництвом учителя самостійно здобувають знання за підручниками та іншими джерелами;
- учні, виконуючи практичні завдання і вправи, засвоюють потрібні знання, які уточнює і узагальнює вчитель.

В основу класифікації методів навчання українськими лінгводидактами покладено **спосіб взаємодії вчителя та учнів** на уроці, згідно з якими виділено такі методи навчання:

- усний виклад учителем матеріалу (розповідь, пояснення);
- бесіда вчителя з учнями;
- спостереження учнів над мовою;
- робота з підручником;
- метод вправ.

За джерелами знань визначають методи навчання мови С. Чавдаров, О. Текучов, Л. Федоренко, Є. Дмитровський. О. Текучов подає таку класифікацію методів навчання мови:

- 1) слово (розповідь) учителя;
- 2) бесіда;
- 3) аналіз мови (спостереження за мовою, граматичний розбір);
- 4) вправи;
- 5) використання наочних посібників (схем, таблиць та ін.);
- 6) робота з навчальною книгою;
- 7) екскурсія.

Л. Федоренко до джерел знань відносить теоретичний матеріал підручника, дидактичний мовний матеріал, живе мовлення і визначає три основні групи методів навчання:

- 1) методи теоретичного вивчення мови (бесіда, повідомлення, робота з підручником);
- 2) методи теоретико-практичного вивчення мови і мовлення (робота з окремими мовними одиницями, їх формами); до них відносяться спостереження, розбір, диктант; реконструювання, конструювання;
- 3) методи практичні (робота з текстом для запам'ятовування традиції використання мовних одиниць у мовленні і для розвитку мовлення) – це перекази, твори.

Розглядаючи методи навчання з точки зору **системного підходу**, С. Караман, О. Караман, М. Пентилюк названі ознаки методів навчання пропонують використовувати як робочу дефініцію визначення Є. Ітельсона:

“... **методи навчання** – це система методичних прийомів, побудова яких визначається цілями навчання, загальнодидактичними принципами, характером навчального матеріалу і особливостями джерел навчальної інформації”.

Наявність різних класифікацій у системі методів навчання мови свідчить про науковий пошук, нагромадження і теоретичне узагальнення педагогічного досвіду учителів-словесників, дослідження методів на різних можливих системних рівнях.

2. Прийоми і засоби навчання української мови.

Доведено, що метод створюється тільки системою прийомів і ґрунтується на логіці процесу навчання. Особливість кожного методу створюють домінуючі в ньому прийоми.

Прийом є елементом методу, засобом його реалізації, окремим пізнавальним актом. Його характерною рисою порівняно з методом є:

- здатність включатися в різні методи;
- частковість, через що прийом часто називають деталлю методу.

Наприклад, дати учням поняття про самостійні й службові частини мови можна і методом розповіді, пояснення або бесіди вчителя з учнями, але в кожному випадку необхідно застосовувати такі прийоми, як повторення трьох основних критеріїв визначення частин мови:

- узагальнене значення (предметність, ознака, дія, спосіб тощо; на які питання відповідає);
- які граматичні форми властиві кожному із слів як частині мови (рід, число, відмінок; час, спосіб, особа і т. ін.);
- синтаксична роль (у функції якого члена речення найчастіше виступає).

Специфіка методів навчання мови зумовлюється закономірностями і принципами її вивчення, логічною структурою змісту предмета, характером тих знань і вмінь, яких набувають учні, а також і системою дидактичних і специфічних прийомів, характерних для вивчення мови.

До **приймів мисленнєвого характеру** відносяться аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, конкретизація, узагальнення, індукція, дедукція.

Специфічні прийоми, зумовлені змістом теми, зокрема різними видами розбору (фонетичного, лексичного, морфемного, словотворчого, морфологічного, синтаксичного, стилістичного); кожен з них може бути усним і писемним, повним і частковим.

Відомі прийоми графічного розбору, розбору-міркування; заміна, поширення, перестановка мовних одиниць; моделювання структури речення, словосполучення, конструювання словосполучень, речень певного типу, заміна мовних одиниць співвідносними, лінгвістичний і стилістичний експерименти, алгоритмізація (може застосовуватися при вивченні майже всіх розділів курсу мови).

У процесі роботи над формуванням комунікативних умінь склалися **прийоми роботи над текстом**: озаголовлення тексту, членування тексту, складання плану, визначення основної думки тексту, побудова тексту певного стилю, відтворення деформованого тексту, композиційне оформлення текстів різних типів мовлення тощо.

Специфіка вивчення предмета виражається насамперед через властиві для нього прийоми, різне співвідношення цих прийомів у системі основних методів. Тому сьогодні посилилася увага дослідників до спеціальних прийомів вивчення предмета як до фактора спеціалізації методу та одного з важливих понять у концепції методів навчання.

Методи взаємодіють між собою, але не можуть бути частиною один одного, а прийоми, взаємодіючи, поєднуються в різних варіантах і можуть входити як складовий компонент до різних методів.

Вибір методів та прийомів навчання мови необхідно здійснювати в процесі підготовки до уроку, враховуючи його дидактичну мету, характер змісту навчального матеріалу, рівень знань учнів. Щоб успішно оволодіти оптимальним вибором методів і прийомів навчання мови, слід глибоко осмислити склад, структуру, функції кожного з них і можливості застосування.

При виборі методів навчання мови необхідно керуватися дидактичними та лінгводидактичними принципами. Насамперед слід враховувати дидактичний принцип дотримання єдності змістової і процесуальної сторін у навчанні, лінгводидактичний принцип установа міжпредметних і внутрірівневих та міжрівневих зв'язків при вивченні мови тощо.

Оскільки мова як навчальний предмет має логічну структуру, основу якої складають мовні поняття, потрібно під час вивчення всіх рівнів мови встановлювати наскрізні міжпонятійні зв'язки, що посилює розвивальну функцію методів навчання, активізує пізнавальну самостійність учнів, сприяє творчому вибору методів навчання.

3. Характеристика методів навчання

До **основних методів навчання рідної мови** належать: усний виклад учителем матеріалу, бесіда, спостереження учнів над мовою, робота з підручником, метод вправ, програмоване навчання, комп'ютеризоване навчання.

Метод усного викладу вчителем матеріалу (розповідь-пояснення).

Основне призначення цього методу – подати учням навчальну інформацію і забезпечити її сприйняття, осмислення, запам'ятовування. Форма подачі інформації може бути різною:

- 1) розповідь-пояснення;
- 2) шкільна лекція;
- 3) роз'яснення завдання самостійної роботи;
- 4) повідомлення додаткових відомостей;
- 5) інструкція до виконання завдань.

У структурі методу усного викладу використовуються **прийоми і засоби**, які активізують сприйняття і засвоєння матеріалу учнями, зокрема наочність (таблиці, схеми, малюнки, картини), технічні засоби (магнітофон, комп'ютер, мультимедійна дошка).

Характер організації матеріалу під час усного викладу вчителя може бути описово-розповідним і проблемним.

Описово-розповідним викладом учитель користується, характеризуючи мовні явища, процеси.

Під час пояснення нової теми вчитель повинен ознайомити учнів з новими словами, поняттями, термінами. Розповідь учителя має бути точна і логічно послідовна, бездоганна з мовного боку. Виклад щодо темпу мовлення слід вести так, щоб учні мали змогу стежити за викладом думок учителя, вдумуватися в них і усвідомлювати їх зміст.

Над оволодінням майстерністю розповіді вчителю потрібно працювати наполегливо і безнастанно. К. Ушинський підкреслював, що майстерність шкільної розповіді – це рідкісне обдарування, тому вчителю треба багато працювати, щоб виробити в собі майстерність цілком педагогічної розповіді, яка б мала зв'язний виклад.

Зв'язний виклад учителя – це не суцільний монолог. У зв'язний виклад необхідно вплітати елементи бесіди, наочність, технічні засоби навчання, дотримуючись принципів навчання, законів логіки.

Виклад нового матеріалу починається з визначення теми, мети, завдань, етапів уроку. Після кожного з етапів необхідно робити попередні висновки. Спочатку доцільно добирати для аналізу легші, простіші приклади, а потім поступово переходити до складних. Складні правила добре запам'ятовуються, якщо вчитель використовує моделі, таблиці, записує те чи інше правило на дошці. Основні положення теоретичного матеріалу учні конспектують самостійно або під диктовку вчителя.

Обов'язковою вимогою до всіх форм усної передачі знань є чітка логіка викладу, доказовість. Під час розповіді мовні факти і явища характеризуються як система взаємопов'язаних елементів, з'ясовуються їхні зв'язки із спорідненими явищами. Учитель роз'яснює учням, яку роль відіграє мовне явище у відповідній мовній системі. Під час пояснення створює проблемні ситуації.

Особливість проблемного викладу полягає в тому, що вчитель ставить проблему, частіше сам її розв'язує, але при цьому показує, як треба аналізувати матеріал, шукати докази, логічно їх розвивати, використовувати всі аргументи, що ведуть до правильних висновків. Зміст навчального матеріалу з мови повністю забезпечує реалізацію такого викладу. При вивченні теоретичного матеріалу для постановки й розв'язання проблеми використовуються внутрішньо предмети і зв'язки, коли відомі факти і явища беруться як основа для знайомства з новими, використовуються аналогії, функціональні й стилістичні можливості окремих морфологічних і синтаксичних одиниць, зіставлення фактів у мовах народів тощо.

Проблемний виклад може бути двох видів. У першому випадку вчитель, створивши проблемну ситуацію, сам розгорнуто трактує всі ланки її розв'язання. Учні, стежачи за аргументами вчителя, вникають у суть розв'язання проблеми. У другому випадку вчитель залучає до участі в розв'язанні проблеми самих учнів, даючи їм фактичний матеріал для аналізу, пропонуючи зробити самостійні висновки.

Метод бесіди. Суть цього методу полягає в тому, що зміст виучуваного матеріалу розкривається у відповідях учнів на поставлені вчителем запитання. Система запитань повинна бути чітка, змістовна, відобразити логіку й послідовність матеріалу. Призначення запитань у процесі бесіди різне: вони можуть актуалізувати матеріал, бути спрямованими на встановлення нових зв'язків між мовними фактами, на розкриття причинно-наслідкових залежностей, можуть допомагати виділяти суттєві ознаки мовних фактів і процесів, сприяти формуванню понять. Навчальну результативність бесіди забезпечує не лише система запитань, а й аналіз фактів, дидактичного матеріалу, спеціально дібраного вчителем, уміння учнів робити висновки, систематизувати їх.

Активність учнів, їхня пізнавальна діяльність у процесі бесіди спираються на вже раніше відомі факти, явища, на мовну практику (використання наступності, актуалізацію знань), на запитання вчителя як стимул продуктивного мислення, на розумові процеси (аналіз, порівняння, систематизацію, узагальнення як логічну основу методу). Цінність цього методу і в тому, що він привчає школярів аналізувати, порівнювати, узагальнювати, виражати думки своїми словами, крім того, виробляє вміння стежити за розгортанням матеріалу, виділяти основне в ньому. Бесіда допомагає вчителю “вивести назовні” розумову діяльність учнів, одержати безпосередню зворотну інформацію про засвоєння й усвідомлення ними матеріалу.

Важливе значення має **евристична бесіда**.

Евристика (від грецьк. знаходжу, відкриваю) – метод чи методологічна дисципліна, предметом якої є вирішення проблем в умовах невизначеності. Основною проблемою евристики є усунення суперечностей.

Евристика – 1. В античній філософії – сукупність прийомів навчання за допомогою навідних запитань, теорія такої методики. 2. Наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення.

Евристичний – який дозволяє одержувати нові знання, виявляти невідомі раніше властивості, закономірності.

Евристична бесіда відкриває широкі можливості для створення ситуації пошуку, для реалізації елементів проблемного навчання.

Метод евристичної бесіди можна застосувати тільки тоді, коли вчитель має можливість спертися на раніше набуті знання учнів або на їх особистий досвід.

Ефективність методу бесіди залежить великою мірою від уміння вчителя правильно ставити під час бесіди запитання.

З урахуванням змісту роботи використовуються **запитання**:

- 1) на з'ясування нового матеріалу;
- 2) на його закріплення;
- 3) на перевірку вивченого.

Ці види запитань у свою чергу поділяються на запитання аналітичного і синтетичного характеру.

Запитання аналітичного характеру класифікуються за трьома видами:

- 1) власне аналітичні;
- 2) навідні;
- 3) риторичні.

Власне аналітичні вимагають від учнів самостійного аналізу запропонованого матеріалу. Наприклад: *Прочитайте, дайте відповідь на запитання...* До цієї ж підгрупи належать ще альтернативні запитання, які застосовуються тоді, коли можливі варіанти відповіді. Наприклад: *Як правильно сказати спортивний зал чи спортивна зала? Весною чи навесні? Гарний тюль чи гарна тюль?*

Навідні запитання даються учням, щоб допомогти їм знайти правильну відповідь. Наприклад, учень визначає тип підрядного зв'язку у словосполученнях: *книжка брата, нова книжка* й вагається, визначаючи, яким типом поєднуються слова в словосполученнях. Тоді учитель ставить учневі навідні запитання: *У якому із словосполучень при зміні головного слова змінюється і залежне?*

Риторичні запитання ставляться не для того, щоб одержати на них відповідь, часто наперед відому, а лише щоб привернути увагу учнів до певного факту або самим запитанням мобілізувати клас до сприйняття наступної розповіді.

Запитання синтетичного характеру використовують, коли закріплюється матеріал, робляться висновки. Бажано починати запитання словами: *складіть, доберіть, зіставте, пригадайте, з'ясуйте, перебудуйте, перетворіть, змініть.*

В одній бесіді не можна нагромаджувати багато запитань, щоб не перевтомлювати учнів.

У процесі вивчення мовного матеріалу бесіда може мати різне призначення, а саме: готувати учнів до сприйняття нового матеріалу, сприяти засвоєнню нового, допомагати застосовувати набуті знання в нових умовах стосовно розв'язання практичних завдань. Метод бесіди виправдовує себе і при повторенні й узагальненні матеріалу, коли вже відомі поняття, факти учні перегруповують, зіставляють, знаходять між ними спільне й відмінне і роблять відповідні висновки. Вчитель усю цю роботу лише організовує і спрямовує для досягнення результативності у навчанні.

Метод бесіди на уроках мови забезпечує початковий етап для розгортання аналітико-синтетичної роботи, зумовлює свідоме розуміння мовних явищ, а тим самим гарантує від формалізму в знаннях, який маємо там, де учень не вміє аналізувати явища, знаходити зв'язки між ними і підійматися від конкретного факту до узагальнення.

Метод спостереження над мовою. За методом спостережень над мовою учень здобуває знання на основі самостійного аналізу мовних явищ, в результаті активізації своїх розумових сил.

Упродовж тривалого періоду метод спостереження над мовою у вітчизняній методиці був основним, універсальним при вивченні граматики (вважали його дослідницьким). Учні повинні були цілком самостійно спостерігати, аналізувати, робити висновки, формулювати правила. Безперечно, така робота для учнів середньої школи непосильна. Тому цей метод став використовуватися лише в поєднанні з бесідою, і він є одним з етапів у процесі навчання мови. З часом цей метод удосконалився і ширше використовується в мовній практиці. Подаємо орієнтовний порядок роботи за методом спостереження.

У **вступній бесіді** учитель знайомить учнів із завданням. Матеріал, над яким буде вестися спостереження, можна подати на дошці, в індивідуальних картках, або запропонувати здійснювати спостереження за матеріалом підручника. Складні завдання доцільно пояснити або подати зразок виконання. Наприклад, перед учнями таблиця, в якій ліворуч подано речення з прямою мовою, а праворуч – речення, в яких пряма мова замінена непрямою.

Завдання. Простежте, як відбувається заміна прямої мови непрямою.

Це завдання можна деталізувати системою запитань:

- 1) порівняй речення обох колонок (з прямою мовою і непрямою);*
- 2) визнач, які граматичні зміни відбуваються при заміні прямої мови непрямою;*
- 3) що треба пам'ятати при вживанні особових і присвійних займенників у непрякій мові?*
- 4) як проходить заміна прямої мови, коли вона виступає питальним реченням?*
- 5) як змінюється пунктуація в реченні з непрямою мовою?*
- б) яким стає смислове навантаження в паралельних конструкціях?*

Такі завдання дають змогу зосередити увагу учнів на головному, привчають до цілеспрямованої діяльності.

Чинні підручники рясніють матеріалом для спостереження. Мовний матеріал не подається у вигляді готових приписів, а як матеріал, після дослідження якого треба зробити відповідні висновки. Учитель може залучити довідкову літературу, різнотипні посібники, що значно доповнять матеріал підручника і допоможуть учням зробити самостійні висновки.

Позитивні сторони цього методу в тому, що він допомагає учневі вникнути в сутність мовних фактів, процесів, осмислити зв'язок між ними.

Метод спостережень перебуває в тісній залежності від змісту матеріалу. Якщо в 5-7 класах учитель обмежується застосуванням методу тільки для ознайомлення з конкретними мовними фактами при вивченні того чи іншого мовного явища, то в 8-9 класах він використовується значно ширше при вивченні синтаксичних понять. І особливо значущим стає на

уроках української мови в 10-11(12) класах, де підсилюється елемент самостійності, розширюється коло фактів, з якими вже обізнані учні.

При правильному використанні методу спостережень в учнів закріплюються самостійні пошукові навички.

У системі методу спостереження й аналізу мовних явищ важливою ланкою є **лінгвістичний експеримент**. Він виправдовує себе в роботі над синтаксисом і стилістикою. Наприклад, шляхом лінгвістичного експерименту (підставляючи можливі сполучникові конструкції) учням пропонується мотивувати роль розділових знаків у реченні.

Відомо, що розділові знаки членують текст і речення на певні синтаксично-сміслові частини. Вони полегшують сприйняття й правильне розуміння написаного. Проте не завжди там, де пауза, ставиться розділовий знак, і не завжди там, де є розділовий знак, робиться пауза. Порівн.: *І котилось над містом пахуче, високе, рожеве, тепле сонце, як матір'ю спечений хліб (Б. Олійник).* – *І котилось над містом пахуче високе рожеве тепле сонце, як матір'ю спечений хліб.*

Уживання розділового знака зумовлюється змістом, який хоче вкласти автор у своє висловлення. Порівняйте, наприклад: *Сумління людське, виявляється, схоже на вулик, його теж можна розтривожити (О. Гончар),* коли обидві частини виступають як рівноправні. Це речення можна записати й так: *Сумління людське, виявляється, схоже на вулик – його теж можна розтривожити.* У такому разі друга частина речення виражає висновок з того, про що говориться в першій. Замість тире можна поставити двокрапку, тоді друга частина вказуватиме на причину: *Сумління людське, виявляється, схоже на вулик: його теж можна розтривожити.*

У реченні “*І котилось над містом пахуче, високе, рожеве, тепле сонце, як матір'ю спечений хліб*” інтонація переліку виявляє такі ознаки: на кожний член речення падає логічний наголос, рух тону однотипний (найчастіше підвищення на кожному з однорідних членів, пауза після кожного однорідного члена).

Якщо речення оформлено іншою інтонацією: “*І котилось над містом пахуче високе рожеве тепле сонце, як матір'ю спечений хліб*”, то сонце сприймається не як щось приємне, рідне, а як висока рожева тепла пляма, яка пахне. У реченні “*З ластівками прокидався яблуневий, у білих накрапах сад*” без коми не обійтись, бо *яблуневий* – означення непоширене, а *у білих накрапах* – поширене. Якщо першим стоїть непоширене означення, а другим – поширене, тоді такі два означення є однорідними. Після спонтанного однорідного члена речення пауза на письмі не позначається комою.

Або пояснити, як розстановка розділових знаків впливає на зміст речення.

Проведіть спостереження. Як розстановка розділових знаків впливає на зміст поданих речень?

1. *Хоч, траву їж, а свого слова дотримайся. /Хоч траву їж, а свого слова дотримайся (Нар. творчість).* 2. *Так, ніхто не кохав. /Так ніхто не кохав (В.Сосюра).* 3. *Скарати, не можна помилувати. / Скарати не можна!*

Помилувати. 4. Сказав зроби. / Сказав: “Зроби!”. 5. Так, важко робити, як зайцеві сани тягти. / Так важко робити, як зайцеві сани тягти (Нар. творчість).

Таким чином, метод спостереження активізує пізнавальну діяльність учнів, їх самостійність у розв’язанні поставленого завдання, сприяє свідомому засвоєнню теоретичного матеріалу.

Метод роботи з підручником. Цей метод привчає учнів до самостійної роботи, а також є одним із способів реалізації принципу розвивального навчання. Ефективність цього методу залежить від умінь учнів читати й розуміти прочитане.

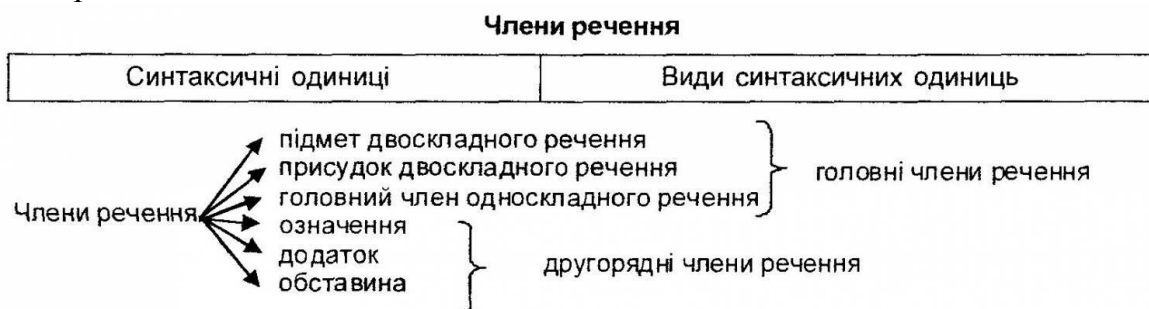
Роль учителя:

- 1) спочатку допомогти учням виділити головне в матеріалі;
- 2) визначити у виучуваному матеріалі нове і відоме (актуалізація знань);
- 3) відшукати відповідь за підручником. Наприклад:

Запишіть у вигляді стислого конспекту погляди мовознавців щодо визначення основної одиниці синтаксису. Скористайтеся порадами для самостійного опрацювання теми.

Поради для самостійного опрацювання теми

- Прочитайте в підручнику теоретичний матеріал з теми.
- З’ясуйте зміст термінів, наукових понять.
- Щоб ґрунтовніше засвоїти прочитане, складіть конспект у формі плану, тематичних виписок, таблиці.
- Усно перекажіть зміст теоретичного матеріалу.
- Доберіть власні приклади, що ілюструють основні положення теми, сформулюйте стислі висновки.
- Перевірте себе. Ознайомтеся із змістом схеми “Члени речення”. Доберіть приклади до схеми.

Привчаючи школярів працювати з підручником, учитель може застосувати такі методичні прийоми:

- 1) провести вступну бесіду, яка забезпечить зв’язок раніше вивченого матеріалу з тим, що учні вивчатимуть самостійно;
- 2) дати інструктаж, у якому наголосити, на чому, читаючи підручник, треба зосередити особливу увагу, які види роботи виконати (зробити записи, скласти план, передати зміст у формі схеми);
- 3) провести заключну бесіду, що має на меті перевірити, як учні засвоїли матеріал, і зробити необхідні уточнення, підвести підсумки роботи.

Поступово діти привчаються самостійно виділяти в матеріалі відоме і нове.

Метод роботи з підручником (словником, довідковою літературою) привчає до самоосвіти, сприяє формуванню переконаності в достовірності фактів.

Метод вправ. Вправи – це послідовні дії та операції, що виконуються багаторазово для набуття необхідних практичних умінь та навичок. Виконання учнями вправи відіграє у навчальній роботі з мови особливу роль. Це один із методів, без яких неможливе успішне навчання мови.

Цінність мовних вправ полягає в тому, що вони наближають навчання до потреб життя, дозволяють учителеві активізувати навчальний процес, а учням допомагають набути потрібних знань і навичок шляхом практичної діяльності.

Дидактична суть цього методу в тому, що вчитель за допомогою спеціальних завдань, які виконують учні, спрямовує їх на вироблення мовних умінь і навичок.

Вправи стають невід'ємною складовою частиною вивчення мови, оволодіння високою культурою усного і писемного мовлення.

У методиці **вправи з мови класифікуються**, виходячи з різних критеріїв: а) змісту, б) форми проведення, в) складності і поділяються на:

- 1) підготовчі,
- 2) вступні,
- 3) пробні,
- 4) тренувальні,
- 5) творчі,
- 6) контрольні.

Набуття нових знань, формування нових умінь і навичок майже завжди відбувається на основі раніше набутих, тому підготовчі вправи проводяться, як правило, перед вивченням нового матеріалу.

Роль і дидактична мета **підготовчих вправ** – забезпечити пізнавальну і психологічну підготовку до сприймання нового матеріалу, зацікавити учнів, актуалізувати в них набутий практичний досвід. Наприклад, вивчаючи матеріал про текст, стилі і типи мовлення, вчитель пропонує, використовуючи вправи, що вміщено в підручнику, дати відповідь на такі запитання:

1. Що називається текстом?
2. Назвіть основні три частини тексту.
3. З чого складається текст?
4. За яких умов текст поділяється на абзаци?
5. Чи завжди збігається кількість абзаців із основними частинами?
6. Поясніть зміст терміна “абзац”.
7. Від чого залежить розташування абзаців, їх послідовність?
8. Які ви знаєте правила зв'язку речень і абзаців?
9. Назвіть засоби міжфразного зв'язку.
10. Дайте характеристику будови тексту.
11. Які ви знаєте типи мовлення?
12. Назвіть основні стилі української мови.

Після опрацювання теоретичного матеріалу підручника доцільно запропонувати **вправу для самостійної роботи**. Наприклад:

Прочитайте текст і, працюючи в парах, поставте один одному запитання, подані під текстом. Відповідайте щиро, відверто — це допоможе вам підготуватися до дискусії.

Якщо ви хочете когось переконати...

Думки стародавніх авторитетів, таких, як грецький філософ Аристотель та римський ораторі теоретик ораторського мистецтва Квінтіліан, збігаються з думками сучасних психологів у тому, що людина у своїй поведінці й рішеннях керується логікою значно менше, ніж нам видається.

“На дії і вчинки людей, – говорив Аристотель, – впливають сім чинників: випадок, природа, примус, звичка, розум, бажання, пристрасть”.

Зверніть увагу на те, що серед семи згаданих чинників, які, за твердженням Аристотеля, впливають на поведінку людини, лише один пов'язаний з розумовою діяльністю.

Подібного погляду дотримувався Квінтіліан, що навчав молодих римлян ораторського мистецтва, яке відіграло велику роль на суді в Стародавньому Римі: “Докази, звичайно, можуть змусити суддів поставитися до нашої справи прихильніше, ніж до справи нашого супротивника. Але вияви почуттів сильніші за докази: вони примусять суддів прагнути, щоб нашу справу було вирішено краще. А чого хочуть, у те й вірять” (3 кн. “Мистецтво говорити”).

Дайте відповіді на запитання:

1. Чим ви керуєтеся у своїй поведінці: розумом, емоціями, користю, бажаннями, інстинктом, симпатією, порадою, рекомендацією тощо?

2. Чи вмієте ви спрямувати увагу співрозмовника у потрібному руслі?

3. Чи знаходите ви потрібні аргументи? Чи вмієте ви їх правильно викладати?

4. На що звертали увагу оратора античні філософи і чому? Прокоментуйте прочитане.

Вступні і пробні вправи проводяться безпосередньо після опрацювання мовного матеріалу. Наприклад, учитель пропонує такі завдання і вправи:

Прочитайте пари слів, стежте за правильною вимовою кінцевих дзвінких і глухих приголосних.

Дуб – гуп, зруб – рип, гриб – грип; мідь – мить, гладь – лють, лід – кіт; друг – птах, круг – пух, луг – слух; аналіз – альбатрос, газ – бас, мороз – ліс, низ – лис, верболіз – верес; ніж – кіш, масаж – патронташ, криж – наші; імідж – погонич; гедзь – борець.

Запишіть слова фонетичною транскрипцією, розмежуйте вимову двох звуків на стику префікса й кореня [дж], [дз] і одного [дж], [дз] у поданих словах.

Ходжу, дзитарі, дзот, підземний, джерельце, дзвеніти, народження, підживити, підзвітний, відзначати, дріжджі, джміль, відзвук, підземелля, відзив, пробуджуватися, подзьобаний.

Вступні вправи допомагають глибше усвідомити правила, формувати уміння і навички застосовувати теоретичні знання на практиці.

До **пробних вправ** належать **попереджувальні, коментовані і пояснювальні** завдання. Наприклад:

Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть їх вимову і написання.

1. *Весна, веселий, левада, лиман, неметкий, вуличка.*

2. *Голуб, кожух, зозуля, подушка, обід, поріг, собі, тобі.*

3. *Легкий, вогкий, дьогтю, дігтяр, нігті, кігті, збагнути.*

4. *Просьба, молотьба, хоч би, отже, якби, вокзал, анекдот, призьба, боротьба.*

5. *Сказати, спекти, стерти, сформувати, сховати, зціпити, зшити, з середини, з хати.*

Зразок виконання: *за кордоном → $\overline{\text{за}}\overline{\text{кордон}}\overline{\text{ний}}$
над Дніпром → $\overline{\text{над}}\overline{\text{дніпр}}\overline{\text{янський}}$
без снігу → $\overline{\text{без}}\overline{\text{сніжний}}$*

Тренувальні вправи — сприяють закріпленню мовних умінь і навичок.

Серед тренувальних вправ виділяються вправи:

а) порівняльного характеру,

б) за інструкцією,

в) за зразком,

г) за завданням.

За цими видами вправ учні добирають приклади на певне правило, виписують із підручника, орфографічного словника чи художнього тексту відповідний матеріал, привчаються до різних форм граматичного розбору, до написання словникових, вибіркового, пояснювальних диктантів, до роботи над складанням ділових паперів тощо.

Важливе місце посідають вправи: а) **порівняльного характеру** (наприклад, у вправі необхідно пояснити правопис префіксів *з-, роз-, без-*), б) **вправи за інструкцією**, визначається послідовність роботи, прийоми виконання, але точного зразка для виконання не подається (сюди належить робота із словниками, вибірково диктанти, добір синонімів, антонімів, робота над орфографічними і пунктуаційними помилками); в) **вправи за зразком**. Наприклад, у вправі пропонується завдання: *Визначити способи словотворення, а далі подано зразок:*

Найскладнішим видом тренувальних вправ вважаються **вправи за завданням**.

Вони проводяться тоді, коли учні в основному оволоділи вже потрібними прийомами роботи й можуть застосовувати їх самостійно. Вчитель чітко формулює завдання і мету роботи, визначає відповідний матеріал, а дії, прийоми, операції, послідовність їх застосування учні

визначають самостійно. До таких вправ належать **різні види розбору** (фонетичний, лексичний, морфологічний, стилістичний і т.д.), що проводиться в усній чи письмовій формах, невеличкі самостійні практичні завдання – складання схем, таблиць порівняльного чи узагальнюючого характеру.

До **творчих і контрольних вправ** належать проблемні завдання практичного характеру, творчі роботи, а з метою перевірки – контрольні роботи. Проблемні завдання передбачають застосування набутих умінь і навичок у нових умовах. Наприклад, після вивчення активних і пасивних дієприкметників можна зацікавити учнів питанням, які дієприкметники, активні чи пасивні, частіше використовуються в українській мові. Відповідь на це питання треба знайти самостійно. Учитель рекомендує прочитати кілька сторінок тексту різних авторів – М. М. Коцюбинського, Олеса Гопчара, М. П. Стельмаха – і на цьому матеріалі визначити частоту вживання активних і пасивних дієприкметників. Спочатку учні роблять кількісне порівняння, а потім простежують, у якій синтаксичній ролі виступають активні, а в якій – пасивні дієприкметники, що забезпечує перевагу пасивних. Таких завдань на уроках мови може бути багато: *чим відрізняються між собою якісні і відносні прикметники? яка різниця між підметом і присудком, реченням і словосполученням? яку роль виконують відокремлені означення у змалюванні пейзажу? в портретних характеристиках? які звертання характерні для поетичної мови?*

Творчі і контрольні вправи є перевіркою набутих знань, умінь, навичок. До таких вправ належать і **диктанти, перекази, різні творчі роботи**. Вони розраховані на варіантність розв'язання, своєрідну індивідуальність виконання. Види контрольних і творчих робіт різні: від самостійного написання диктантів, переказів, складання речень до творів різних жанрів.

Зазначені види вправ можуть бути здійснені як на репродуктивному так і на продуктивному, творчому рівні, тобто самостійно, без зразка. Вправи, виконані з неоднократним повторенням тих чи інших способів дій над мовним матеріалом або за зразком, називаються **репродуктивними**, їх основна мета: усвідомлення, осмислення, закріплення мовної інформації, вироблення практичних умінь і навичок. Вправи, спрямовані на розвиток творчих здібностей учнів, називаються **продуктивними**.

Отже, вправи і завдання з мови – це складова частина у засвоєнні й удосконаленні знань, у виробленні умінь і навичок. Це своєрідний вид пізнавальної діяльності, що не збігається з ніяким іншим. Вироблення необхідних умінь і навичок гарантує тільки добре продумана і випробувана система завдань, при якій важливим є і варіювання умов, в яких застосовуються знання, і посилення ступеня складності, і науково обґрунтована послідовність.

4. Програмоване навчання

Своєю практичною навчальною і корегуючою спрямованістю відзначається програмоване навчання. Воно забезпечує постійний зворотний зв'язок при вивченні матеріалу, індивідуалізує процес навчання, забезпечує чітку логічну послідовність виучуваного, розвиває навички самостійної роботи.

Під час **програмованого навчання** весь матеріал теми поділяється на невеликі дози – **кроки (частини, етапи)** і розташовується в логічній послідовності. Перелік кроків, етапів, що подають теоретичні відомості, а також вправи і завдання зазначено у підручниках і посібниках із позначкою, а відповіді, тобто правильні написання, розв'язання завдань – у кінці підручника, які нумеруються, щоб їх можна було швидко знайти.

Учень знайомиться із пропонованим матеріалом, виконує завдання і звіряє правильність своєї відповіді з відповіддю у кінці підручника. Якщо відповідь правильна, то учень переходить до наступного кроку. Коли у відповіді припущено помилку, учень аналізує її, звіривши з відповіддю, і, усвідомивши правильність виконання, переходить до вивчення наступної частини матеріалу. Подаємо зразок виконання вправи, до якої подано у підручнику відповіді.

** Прочитайте текст. Випишіть іменники, розподіливши їх за відмінами. Зробивши це, перевірте себе за відповіддю у кінці підручника.

Весілля

Весілля справляли по-старосвітському.

Дружки летіли верхи на конях по вулиці, на рукавах білили хустки. По дорозі хутко шикувалися заслони, щоб перепиняти молодих і вимагати викупу. По хатах у молодого й молодої востаннє оглядали столи, чи все є так “як годиться”. Баба-розпорядниця не злазила з печі й звідти керувала всім весільним чином. Вона захворіла, пішовши до молодої розплітати косу й співати сумних пісень: пісні були надивовижу дзвінкі й жалібні, а бабина горлянка рипуча, роки бабині лежали на її сухих плечах, як гаряча повсть, а ніч осіння – холодна (Ю.Яновський).

До вправ, позначених двома зірочками, даються відповіді у кінці підручника.

Практика переконує, що метод програмованого навчання доцільно впроваджувати у зв'язку з вивченням різних розділів шкільного курсу мови, а також на уроках зв'язного мовлення.

Для підвищення ефективності формування в учнів умінь і навичок писемного висловлювання, творення власних текстів різних типів мовлення вчителю доводиться здійснювати періодичну корекцію учнівської вправності в бік її удосконалення, а подекуди й установлення грамотності на основі системи послідовно виконуваних орфографічних дій з урахуванням характеру написань.

Процес писемного мовлення складається з внутрішнього проговорювання та фіксації підготовленого матеріалу на папері, що вимагає

автоматизованого оперування звуко-графічними асоціаціями. За кількістю операцій писемне повідомлення є складнішим від усного. Однак в усному спонтанному висловлюванні породження мовлення і його звукового оформлення є синхронним і тому вимагає повного автоматизму в оперуванні лексичним і граматичним матеріалом.

Щоб показати учням красу і можливості мови, вчителю необхідно добирати найрізноманітніші тексти за тематикою і типом мовлення, обирати ефективні форми, види роботи, передбачати етапи послідовного виконання дій. Програмоване навчання сприяє реалізації зазначених завдань. Наведемо зразок спіралевидного програмування на уроці зв'язного мовлення до теми "Учнівські перекази і твори" з виокремленням етапів, структури уроку, видів і форм роботи.

Етап I

1. Ознайомлення учнів із завданням уроку. (У вступній бесіді вчитель зазначає, що на двох уроках учні працюватимуть за такою структурою: складання власного тексту-розповіді, написання переказу, диктанту, аналізу і самооцінка написаних текстів).

2. Повторення вузлових питань із стилістики, орфографії, пунктуації (поняття про текст, мовні засоби розмовного, художнього і публіцистичного стилів, типи мовлення, повторення орфограм і пунктограм, уживаних у контрольному тексті).

Етап II

1. Самостійне складання учнями тексту-розповіді "Мати копає картоплю".

2. Зачитування й аналіз окремих робіт.

Зразки учнівських робіт

Мати копає картоплю (етюд)

Ранок повіяв прохолодою. Ще не встигло сонце прогріти землю ласкавими променями, а мати вже вийшла на город. Вона, невелика тендітна жінка, завзято почала працювати. В усіх материних рухах відчувалося, що вона вміє і любить добре працювати (Олена І.).

Мати копає картоплю (етюд)

Був теплий літній ранок, коли всі люди починали копати картоплю, бо настає пора збирання врожаю. У цю пору люди копають картоплю, бо це другий хліб, за допомогою якого люди зимують.

У цей день вийшла на город і мати копати картоплю. Встромивши заступа в землю, картопля ніби хоче вискочити, але ще в землі (Оксана Ч.).

Етап III

1. Перше читання тексту-опори вчителем "Мати копає картоплю" для написання переказу.

2. Бесіда за змістом прочитаного.

3. Повторне читання тексту.

4. Самостійна робота учнів.

5. Написання переказу.

Примітка. Текст-опора, за яким учні писали переказ:

Мати копає картоплю. В повітрі стоїть сухуватий пил, а тепла земля пахне втомою. Материне лице заповирилося сірою землею, руки також заповириені, тільки карі її очі з живчиками зіниць блищать свіжо й чисто. Іноді випростовується і, спершисть на заступ, відпочиває. І чує, мабуть, як уже мріє про спочинок город, як тоскно скрикують в охололій вишині запізнілі перелітні птахи (Євген Гуцало).

Зразки учнівських переказів

Мати копає картоплю

В повітрі стоїть сухуватий пил, а тепла земля пахне втомою. Материне лице заповириене сірою землею, руки також заповириені, тільки карі очі блищать свіжо й чисто. Іноді мати випростовується, спершисть на заступ, і відпочиває. Вона думає, що город, мабуть, теж хоче відпочити (Олена І).

Мати копає картоплю

В повітрі літає сухий пил, а тепла земля ніби дихає втомою. Руки і лице у матері заповирилися сірою землею, і тільки ясні очі сяють живчиками та радістю. Ось вона випросталася і сперлась на лопату, ніби дослухається до землі. І ніби чує вона, як важко дихає втомлена земля в очікуванні відпочинку; чує, як небесну блакить прорізує останній крик перелітних птахів (Оксана Ч).

Етап IV

1. Самоаналіз і самооцінка якості виконання роботи.
2. Зачитування кращих робіт.
3. Колективний аналіз учнівських робіт.

Етап V

1. Читання тексту-опори “Мати копає картоплю” вчителем для написання диктанту.

Примітка. Текст-опору, за яким учні писали переказ, вчитель пропонує записати в зошит під диктовку для зіставлення трьох текстів.

Етап VI

1. Удосконалення написаного (саморедагування тексту-розповіді “Мати копає картоплю”).

2. Самостійна робота вдома – текст-роздум “Про що мріє мати?”.

Під час зіставлення власних текстів із текстом-опорою активізується увага учнів до аналізу мовних засобів, стилів і типів мовлення. Доповнюючи текст-опору власними роздумами, учні уважно добирають слова й будують речення, які найточніше передають їхні думки.

Самостійно складені тексти-роздуми характеризувалися багатством мовних засобів, виразністю, точністю, послідовністю й відповідали стилю та типу мовлення, наприклад:

Про що думає мати?

Мабуть, думає про сьогодні, а може, пригадує себе дівчиною, котра пізнала радість життя. Є чому радіти матері. Виховала вона двох синів, які в усьому стали їй опорою. А чи пригадує той день, коли вперше привіз її чоловік до свого двору, з яким вона й донині живе люб'язно й щасливо?

Дивився я на неї раз у раз і радів, що доля живе з любою матусею мирно й лагідно, віщуючи їй довге щастя, довге життя ... (Ростислав К).

Використання розмаїтої палітри методичних підходів, гнучких методів роботи сприяє творчому опрацюванню того чи іншого матеріалу, врахуванню рівня мовної підготовки учнів, досить активному розвитку їхнього уснописемного мовлення.

Програмоване навчання збагачує систему методів навчання мови, робить її здатною для реалізації удосконаленого змісту предмета.

5. Комп'ютеризоване навчання

Однією з найцінніших властивостей комп'ютеризованого навчання є діалогічна форма взаємодії учня з комп'ютером, що дозволяє використовувати його як мовного партнера. Створюване в комп'ютері мовне середовище характеризується:

- можливістю керування навчальною діяльністю учня як від учителя (через закладену в комп'ютер програму), так і учня;
- активністю (навчальна діяльність учня відбувається в безперервному процесі взаємодії з комп'ютером);
- динамічністю (ситуація, в якій учень розв'язує навчальні завдання, змінюється залежно від цілей, умов і перебігу навчання);
- проблемністю (перед учнем постає комплекс взаємопов'язаних проблем, які він повинен розв'язати);
- природністю (спілкування відбувається за умов комунікативної ситуації, імітованої на екрані у формі природного людського діалогу, що відбувається між учнем та комп'ютером).

Впровадження комп'ютерної техніки в шкільну практику докорінно змінює зміст навчання та роль учителя в навчально-виховному процесі.

Щоб комп'ютер став справжнім помічником учителя, передовсім треба створити комп'ютерні навчальні програми, які, з одного боку, слугували б основною для створення сценаріїв навчальних програм для персональних комп'ютерів, а з іншого – для унаочнення теми чи розділу, що вивчається (у разі відсутності комп'ютера).

Для прикладу розглянемо сценарій навчальної програми до теми “Узгодження числівника з іменником”, що дозволяє вивчати тему поетапно.

Етап I. *Пропонується усно виконати завдання.*

Завдання 1. *Прочитай і проаналізуй таблицю 1. Сформулюй власні висновки.*

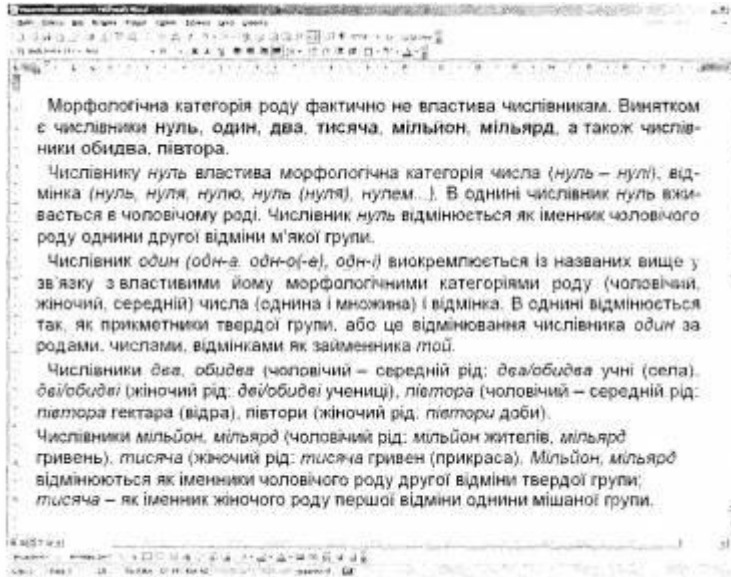
Таблиця 1.

Число	Рід	0 (нуль)	1 (один)	2 (два), обидва	3 (три) до тисячі	тисяча	мільйон, мільярд
Одинна	чол.	нуль	один	два/обидва	—	—	мільйон, мільярд
	середн.	—	одне/одно	два/обидва	—	—	—
	жін.	—	одна	дві/обидві	—	тисяча	—
Множина		нулі	одні	—	—	тисячі	мільйони, мільярди

Етап II. Робота з унаочненим конспектом.

Завдання 2. Ознайомся з унаочненим конспектом до таблиці 1.

Унаочнений конспект

Етап III. Самоконтроль у засвоєнні теоретичного матеріалу.

Завдання 3. Звернися до таблиці 1. Перепиши її в зошит.

Число	Рід	0 (нуль)	1 (один)	2 (два) обидва	3 (три) до тисячі	тисяча	мільйон, мільярд
Однина	чол.	нуль	один	два/обидва	—	—	мільйон, мільярд
	серед.	—	одне/одно	два/обидва	—	—	—
	жін.	—	одна	дві/обидві	—	тисяча	—
Множина		нулі	одні	—	—	тисячі	мільйони, мільярди

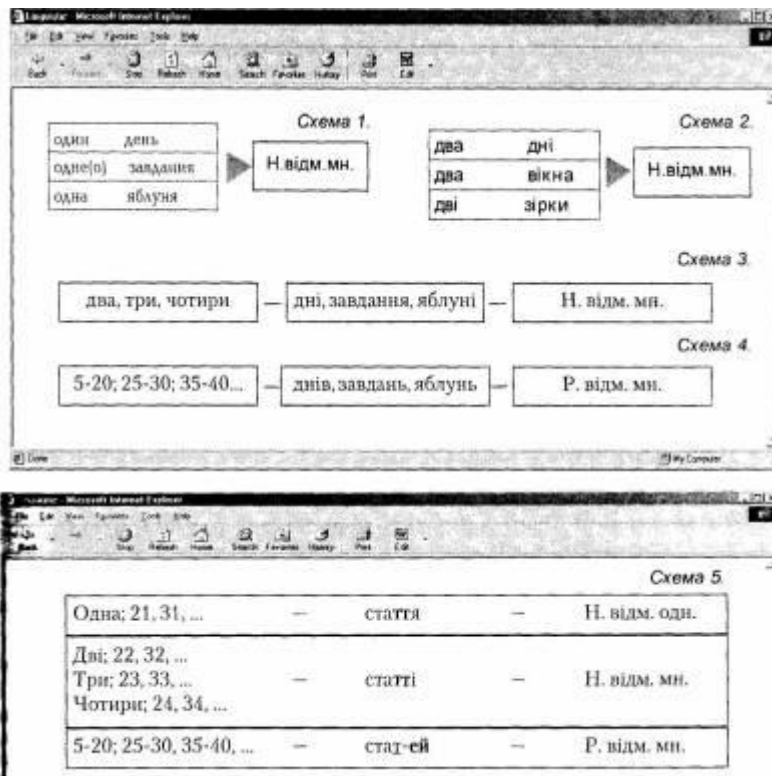
Усно перекажи зміст кожного пункту унаочненого конспекту. Якщо є потреба, повтори правила, подані в унаочненому конспекті.

Етап IV. Виконання письмових завдань.

Завдання 4. За допомогою таблиці 1 і схем 1-5 письмово провідмій подані числівники. Запиши їх словами. Розкриваючи дужки, постав іменники в потрібній формі. 1, 2, 3, 4, 5, 20 (день); 1, 2, 3, 4, 5, 19 (стаття); 3 (раз); 2,5 (кілометр); 1,5 (година); 1,5 (відро); 1000 (житель).

Етап V. Самоконтроль у засвоєнні теоретичного матеріалу.

Завдання 5. Прочитай і проаналізуй схеми 1, 2, 3, 4, 5. Сформулюй до них власні висновки.

Примітка. Робота за програмою проводиться у такий спосіб: на екран дисплея подаються таблиця 1, схеми та унаочнений конспект; використовуючи інтерактивне програмне забезпечення, учень виконує пропонувані команди, наприклад: **Завдання 1.** Прочитай {проаналізуй таблицю 1. Сформулюй власні висновки.

Послідовність виконання завдань передбачено програмою. Крім того, учень має змогу самостійно перевірити рівень засвоєння попереднього матеріалу, а також вибирати завдання різних рівнів складності, наприклад, за допомогою кольорової позначки: червоний – “готовий працювати”, зелений – “не зовсім упевнений у власній спроможності”, синій – “не впевнений у собі, потрібна допомога вчителя”. Якщо учень надто довго зволікає, комп’ютер попереджає: “Час для роздумів вичерпано”.

За відсутності персональних комп’ютерів учитель повинен детально роз’яснити тему, зосереджуючи увагу учнів на важливих моментах. Для прикладу покажемо роботу за **схемою 5**.

Числівник один узгоджується з іменником у називному відмінку однини; два, три, чотири вживається з іменником у називному відмінку множини, а числівники від п’яти до дев’ятнадцяти, двадцять — дев’яносто, сто — дев’ятсот вживаються з іменником у родовому відмінку множини, наприклад: одна стаття, двадцять одна стаття, іт. д. ... 101, 201 стаття; дві, двадцять дві, тридцять три, сорок три, двадцять чотири, тридцять чотири, сорок чотири і т. д. статті, але п’ять, одинадцять, сорок шість і т. д. статей.

Схему 5 покладено в основу програми вивчення теми на уроках узагальнення і систематизації з допомогою персонального комп’ютера, який

створює можливості для врахування індивідуальних темпів засвоєння програмового матеріалу кожним учнем зокрема.

Після опрацювання теми учні виконують тренувальні вправи такого типу:

Завдання 1. *Запишіть числівникові словосполучення, поставивши іменники, залежні від числівників, у відповідній відмінковій формі (де потрібно – і роду), і, навпаки, – числівник у відповідній формі.*

Обидва (обоє) обидві (дівчина), обидва (обидві) обоє (хлопець, хлопці), п'ять (п'ятеро) дівчата, кільканадцять (олівець), дві третіх (пісок), три чверті (метал); зі (сто) томами, (дев'яносто) учнями, із (чотири п'ятих) води; на (вісімсот сім) експонатах, у 777 випадках.

Відомо, що учні з більшим інтересом виконують вправи у вигляді кросвордів, ребусів, загадок тощо. Вчитель не завжди може знайти потрібний матеріал у підручниках з мови. Творчий підхід до підготовки уроку створює можливості для складання вправ, які зацікавили б учня, дали йому змогу самостійно перевірити правильність виконання завдань. До таких вправ належать також завдання з ключами та завданнями-відповідями. Наприклад:

Завдання 2. *Випишіть числівники з іменниками. Відгадайте загадки. Поставте у потрібному відмінку іменники.*

1. Реве віл на сто (гора), на сто (крок), на сто (потік). 2. Головата, дженджуриста, (сорочка) наділа триста, а нога одна. 3. Під одним ковпаком сімсот (козак). 4. Сімсот (соколята) на одній (подушка) сплять. 5. Має (шкіра) сім, витискає сльози всім. 6. Сиділа старуха в дев'ятьох (кожух): хто побаче, той заплаче. 7. Бігає Марушка у ста (кожушок), як вітер повіє, то й спина замліє. 8. Що то за птах, що на вісьмох (нога). 9. Було собі два (брат) і обидва (Кіндрат), через доріжку живуть і один одного не бачать. 10. Барилко без обручів, без дна, а в нім два (сорт) вина. 11. Під одним козирком чотири (козак). 12. Сімсот (ворота), та один вхід. 13. Шістдесят (сини) підперезано, а мати ні. 14. Шість (нога), дві (голова), один хвіст, чотири (око), два (ніс) (Загадки).

Відгадки: 1 грім; 2 капуста; 3 мак; 4 соняшник; 5, 6 цибуля; 7 курка; 8 комар; 9 очі; 10 яйце; 11 відро в колодязі; 12 невід; 13 копа снопів; 14 вершник на коні.

Використання комп'ютера у навчанні мови дає змогу школяреві навчатися не тільки за нових умов, але й по-новому. Річ у тім, що частина навчальної інформації, отримуваної раніше головним чином від учителя або з підручника, подається тепер на екрані, змінюючи характер навчання, що відбувається у взаємодії з комп'ютером.

Комп'ютеризоване навчання передбачає активне сприйняття інформації, яка досі була можливою лише в індивідуальному навчанні або групових формах навчальної діяльності. Отримання інформації і завдання від машини, виконання останнього, негайний зворотний зв'язок у вигляді реакції машини (репліки, оцінки), виправлення помилки, перехід до виконання наступного завдання вимагають постійної активності учня. Пасивне запам'ятовування навчального матеріалу змінюється активною діяльністю,

спрямованою не тільки на засвоєння, але й на формування умінь та навичок його використання в тих чи інших комунікативних ситуаціях.

Очевидно, що жодна з наявних систем навчання не в змозі організувати таку “щільність” навчального спілкування і частотність вживання мовного матеріалу. Так, на уроці вчитель через об’єктивні причини не може забезпечити необхідну частотність вживання мовних одиниць у мовленні, позаяк він обмежений часом уроку, навчальною програмою, кількістю учнів у класі тощо. У процесі ж комп’ютеризованого навчання можливість тренування на одному й тому ж мовному матеріалі практично необмежена, оскільки час роботи з комп’ютером та частотність звернення до виучуваного матеріалу учень визначає самостійно. Крім того, комп’ютеризоване навчання сприяє розвитку пізнавальної, тренувальної та дослідницької діяльності здібного учня.

Подальший розвиток засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій призвів до виникнення в технології навчання двох нових напрямів – навчання із застосуванням засобів мультимедіа та віддаленого (**дистантного навчання**), яке використовує у навчанні електронну пошту та Інтернет.

Мультимедійне навчання – це система комп’ютеризованого навчання, де використовуються засоби мультимедіа (*Multimedia* — це технічний засіб, що дозволяє об’єднати в комп’ютерному середовищі текст, звук, графіку, мультиплікацію та відеозображення), що дозволяє забезпечити комплексний вплив вправ на учня, різноманітної інформації у вигляді друкованого тексту, живої мови, статичної і динамічної наочності при підтримці взаємодії учня з комп’ютером.

Використання засобів мультимедіа дозволяє створити кероване середовище мови, що вивчається та імітує реальне комунікативне середовище. Це середовище, на відміну від звичайного комп’ютерного середовища, відрізняється природністю: спілкування відбувається за умов реальної комунікативної ситуації, в процесі природного людського діалогу, що відбувається між учнем та персонажами комп’ютерного курсу як у письмовій, так і в усній формах. До того ж у середовищі мультимедіа моделюються реальні комунікативні ситуації, в яких учень розв’язує свої поведінкові завдання. Відомо, що мультимедійне навчання розширює дидактико-психологічні можливості навчального процесу, дозволяє долати протиріччя між мовою як засобом природного спілкування, пізнанням навколишнього світу та штучністю традиційного навчального середовища.

Віддалене (дистантне) навчання – це нова форма навчання, в якій учень фізично віддалений від викладача, але може активно спілкуватися з ним за допомогою комп’ютера через систему телекомунікаційних мереж. Учень може брати участь у телелекціях, семінарах і конференціях, безпосередньо контактувати з учителем, ученим, віддаленим від нього на тисячі кілометрів і отримувати консультації. Крім того, учень так само, як і вчитель, отримує доступ до міжнародних інформаційних центрів, бібліотек різних університетів, банків наукової і навчальної інформації, розміщених у різних країнах.

Існує два різновиди дистантного навчання:

1) **пасивний**, за якого навчальний матеріал і дидактичні впливи подаються через навчальні посібники, фонограми, слайди, кіно й відеокурси, радіопередачі та електронну пошту;

2) **активний**, коли учень вступає у взаємодію з навчальним центром чи особисто вчителем безпосередньо – через телекомунікаційні мережі або ж опосередковано – через комп'ютер, який підключено до систем відеотексту, або використовує відеоінтерактивні курси, реалізовані з допомогою мультимедіа.

Другий різновид дистантного навчання має великі переваги порівняно з першим завдяки інтерактивній формі взаємодії між учнем і викладачем та можливості здійснення контролю за діяльністю учня.

Дидактичні можливості дистантного навчання досить високі, оскільки власне навчання відбувається шляхом взаємодії учня з учителем (отримання завдання, вправ, їх виконання і подання вчителю; отримання консультацій; участь у телеконференціях з групою спеціалістів і т.д.).

Крім того, навчальний процес забезпечується навчально-методичними, інформаційними та довідковими матеріалами (тексти, вправи, словники, енциклопедії, комп'ютерні програми тощо), матеріалами для науково-дослідної роботи (журнали, монографії і т.ін.), а також забезпечує вихід на джерела інформації інших країн.

Таким чином, відомі вискооефективні системи навчання заслуговують якнайшвидшого впровадження у шкільну практику. Комп'ютер як засіб навчання створює реальні можливості для випрацювання і більш глибокого засвоєння української мови, а також укладання дидактичних матеріалів до занять, створення зорових опор, автоматизованих словників, довідників, комунікативних підручників, навчальних посібників для учнів і т.д.

Означені підходи до навчання української мови дозволяють уникнути механічного перенесення форм, методів та способів організації навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, внести істотні зміни в зовнішню (типи, структура) та внутрішню (методи, прийоми, засоби навчання) організацію уроку мови, на якому досягаються максимально можливі результати в роботі зі здібними учнями на засадах диференціації, індивідуалізації та інтенсифікації. Крім того, вивчення оновленого змісту курсу української мови в чотирьох аспектах: лінгвістичному, функціонально-стилістичному, етнокультурознавчому та методологічному, впровадження сучасних інноваційних технологій з високим дидактичним потенціалом сприятимуть формуванню національно-мовної особистості з розвиненими самоосвітніми, творчими і дослідницькими навичками, підготовленої до подальшого професійно-орієнтованого навчання.